

Şalalə Babayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

UŞAQLARLA APARILAN OYUNLARIN PSIXOLOJİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: *psixologiya, uşaq, oyun*

Keywords: *psychology, child, play*

Ключевые слова: *психология, ребенок, игра*

Qədim dövrlərdən bu günə kimi uşaq oyunlarının təbiəti, mahiyyəti müxtəlif aspektlərdə araşdırılmışdır. Uşaq oyunlarının tədqiqatçıları onların inkişafındakı rolunu müxtəlif nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirirlər. Məsələn, onlar oyunları uşaqların intellektinin, yaradıcılığının inkişafı, şəxsiyyət və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşması, sosial normalara yiyələnmə baxımından qruplaşdıraraq təhlil aparırlar. Belə qruplaşdırmalara oyun formalarında da rast gəlmək olur.

Oyunlarla bağlı psixologiya tarixində çoxsaylı araşdırmalar aparılıb. Bu sahədə F.Şiller, Q.Spenser və V.Vundtun oyunlara dair klassik tədqiqatları xüsusilə önəmlidir. V.Vundt bu barədə daha orijinal mülahizələr yürüdü. O, oyunu uşaq əməyi hesab edir. Göstərir ki, özündə ciddi əmək formasının prototipini əks etirməyən oyun yoxdur [1, s.78].

Oyun nəzəriyyəsinin banilərindən olan alman psixoloqu K.Qross belə hesab edir ki, uşaq oyunu dərk etmədən, onun vasitəsilə özünü həyata hazırlayır; oyunların mexanizmi instinktlə, bioloji amillərlə şərtlənir; mütəmadi təmrinlər vasitəsilə tədricən təkmilləşir. Oyun mənbəyinin təbii əsasını instiktin xüsusi forması təşkil edir. Oyun prosesində uşaqlar heyvan davranışı xatırladan, ona uyğun hərəkətlər edirlər [3, s.180]. Biogenetik nəzəriyyə nümayəndələri fərdi oyunu insanın tarixi təəssüratlarının gizli, instinktiv formasının təzahürü hesab edirlər.

Psixoanalitik istiqamət tərəfdarı Z.Freyd isə oyunda cinsi həvəsin, seksual meylin, şəhvani eşqin təzahürünü görür və qeyd edir ki, uşaq oyun prosesində özünün fərdi həvəsinə, seksual tələbatına nail olur. Z.Freyd deyirdi ki, uşaq həyatda sürücü, tərbiyəçi olmaq istəyir, amma onun buna imkanı yoxdur, lakin oyun prosesində isə o istəsə həkim, istəsə sürücü və ya tərbiyəçi ola bilər [2].

Ümumiyyətlə, müxtəlif nəzəriyyələr uşaqların oyun fəaliyyətini öz nəzəri baxımından təhlil edir. Lakin oyunun uşağın həyatında rolunun əvəzedilməz olduğu, eyni zamanda onun psixi həyatına inkişafetdirici təsiri danılmazdır.

Bağça yaşı dövrlərində əməkdaşlıq oyunu inandırıcı oyun kimi formalaşır. Bu dövrdə uşaqlar telefonu qulaqlarına dayayıb sanki kiminləsə danışirlar, digər tərəfdə olan personaj isə xəyali olaraq qalır. Başqa bir misal olaraq da uşaqların sanki meyvə şirəsi içirlərmiş kimi özlərində xəyalən rollara girirlər. Şirə içərkən rola girən kiçik bağça yaşı dövründə olan uşaq həqiqi fəncandan istifadə edir və yaxud maşın sürdüyünü xəyal edən uşaq həqiqi maşın oyuncağı götürür və təkərlərini fırladır. Daha sonra gələn mərhələdə və ya orta və ya yuxarı bağça yaş dövründə uşaqlar həqiqi vasitələrdən artıq istifadə etmirlər. Başqa sözlə, uşaqlar əllərinə balaca bir qutu götürərək onun fəncan olduğunu və ya kağız boşqabı götürüb,

onun məşinin təkəri olduğunu təsəvvür edərək sürməyə başlayırlar. Tədrici dəyişikliklərin belə abstrakt formalarını bağça yaş dövründə uşaqların koqnitiv inkişafı ilə əlaqələndirirlər [8, s.442].

Belə hesab edilir ki, inandırma oyunları uşaqların daxil olduqları mədəniyyətələri mühüm dəyərlərini əks etdirir. Məsələn, sərgüşt və fantaziya Amerika-da avropalı azyaşlı uşaqların ən çox sevdikləri mövzulardır, lakin ailə rolları və gündəlik fəaliyyətlə bağlı mövzular isə Amerikan koreyalı uşaqların oynayarkən toxunduqları sevimli mövzulardır [7, s.188]. Azərbaycanlı uşaqların mədəni dəyərləri içərisində ailənin birinci yerdə olduğunu nəzərə alsaq, uşaqların sevimli oyunların ailə ilə bağlı olduğunu görmək olar.

Oyun həm məktəbəqədər, həm də kiçik yaşlı məktəblilərin ən səmərəli fəaliyyət növü hesab olunur. Kiçik məktəb yaşında təlim fəaliyyəti önə keçsə də, 2-ci sinifin sonlarına qədər oyun uşaqların səmərəli qavramasını şərtləndirir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, oyun tərbiyə vasitələri içərisində inkişafetdirici təsiri baxımından xüsusi yer tutur.

Oyun uşaqların həyatının müəyyən dövründə aparıcı fəaliyyət növü olmasına baxmayaraq, təlim və peşə fəaliyyəti dövründə də köməkçi olaraq qalır. Oyun uşaqların psixi inkişafında mühüm və əvəzəlməz rola malikdir. Həyat özü də bir oyundur, insan yaşadıqca, çətin və keçməkeçli situasiyalara girib çıxdıqca öyrənir, irəliləyir və ya geri qalır. Lakin uşaqlarla aparılan psixoloji oyunlar isə məhz, uşaqların psixi inkişafı üçün düşünülmüşdür. Oyunlar vasitəsilə uşaqlarda təxəyyül obrazları, təfəkkür, qavrayış, diqqət, hafizə və nitq inkişaf edir. Müsbət iradi keyfiyyətlər formalaşır və möhkəmlənir.

Aşağıda təsvir edilən oyunlar müxtəlif psixoloji problemlərin həlli istiqamətində hazırlanmışdır. Burada fərqli problemlərə toxunulmuş və iradi sferanın, uşaqların özünə inam, özünə hörmət kimi hissələrin artırılmasına çalışılmışdır.

Əsasən də qrup oyunlarda uşaqlar qalib gəlmək və ya uduzmaq, qrup uğrunda çalışmaq, öz hərəkətlərini qrupun tələblərinə uyğunlaşdırmaq kimi xüsusiyyətləri formalaşdırır. İstər qrup oyunları, istərsə də fərdi şəkildə olan oyunlarının sənərisi düzgün qurularsa, uşağın müsbət mənada inkişafını istiqamətləndirə bilər.

Oyun uşaqların özlərini ifadə edə bilmək üçün bir yoldur. Oyun dünyadakı bütün uşaqların uşaqlıq dövrlərində danışdıqları və zamanla unutduqları bir dildir. Uşaq ilə oynamağı bacaran yetkin insan sanki uşağın dünyasına daxil olan sehrli qapının açarını əldə etmiş olur.

Oyun psixologiyada bir terapiya növüdür və bunun üzərində 40 illik bir zəhmətli olan Bayron və Karol Nortonun adını xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Təcrübəli oyun terapiyası doktor Bayron və Karol Norton tərəfindən inkişaf etdirilən və sınaqdan keçirilən, uşağı yönləndirən oyun terapiyası metodudur. Uşaqlarla bağlı digər oyun terapiyalarında olduğu kimi Təcrübəli Oyun Terapiyası uşaqların insan olduqlarını və yaşlıların kiçildilmiş formaları olmadıqlarını xatırladır. Uşaqlar unikalırlar. Hər bir uşaq hörmətə layiqdir. Bu baxımdan da uşaqların bir çox psixoloji problemlərini aradan qaldırmağa yönəldilmiş müxtəlif oyun formaları hazırlanmışdır [6, s.21].

Aşağıda verilən müxtəlif tipli oyun növləri həm valideynlərlə uşaqlar arasında, həm də bağçada müəllimlərin nəzarəti altında bağçalarda keçirilə bilər. Əsasən

qrup oyunlarının formaları göstərilmişdir ki, bu da uşağın sosial adaptasiyasına kömək edir.

Uşaqlarda aqressiya və qorxuların azaldılmasına yönəlmiş oyunlar (3-9 yaş). “Top” oyunu (3 yaş). Məqsəd – uşaqlarda ətraf mühitə inamı formalaşdırmaq; özünəhörmət hissini yüksəltməyə kömək etmək [9].

Belə ki, aqressiv uşaqlarda özünə hörmət hissənin zəif olması ilə əlaqədar ətraf mühitə inamı az olduğu üçün aşağıda verilən tapşırıq ona kömək edəcəkdir.

Uşaq oturub dizlərini qucalayır, başını dizlərinə dayayır. Yetkin adam onu sanki top “düzəldirmiş” kimi sığallayır. Uşaq yüngüldürsə “topu” bir neçə dəfə qaldırır yuxarı və aşağı qoyur. İki nəfər yetkin insan iştirak edirsə “topu” bir-birlərinə ötürürlər.

“Küpəgirən qarını qovmaq” oyunu (4 yaşdan) [9]. Buna el arasında müxtəlif adlar da verilir, məsələn qoca qarı, qoca baba, dev və s. Uşaqlar valideynlər bu üsullarla qorxudub çəkəndirməyə çalışırlar. Lakin bu uşaqlarda aqressiyanın, qorxunun, daha sonra isə fobiyanın formalaşmasına gətirib çıxardır. Aqressiya insan təbiətinin bir xüsusiyyəti olmasına baxmayaraq onu destruktiv və yaxud dağıdıcı yox, konstruktiv yəni yaradıcı məcraya istiqamətləndirmək lazımdır.

Bu oyunda məqsəd uşaqların qorxularını simvolik olaraq məhv etmək; uşaqların aqressiyalarını konstruktiv formada təzahür etdirmələrinə kömək etməkdir.

Uşaqdan xahiş olunur ki, küpəgirən qarının stula çıxdığını təsəvvür etsin, indi isə onu ordan qovmaq lazımdır. Küpəgirən qarı hündür səslərdən və qışqırıqlardan qorxur. Uşağa küpəgirən qarını qovmaq təklif olunur, bunun üçün isə qışqırmaq və stulu boş plastmas butulka ilə vurmaq lazımdır.

Müşahidələrimdən birində valideynin uşağın qorxusuna necə qalib gəlməsinə kömək etdiyinin şahidi oldum: azyaşlı uşaq anası ilə Abdulla Şaiq adına Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrına “Cırdan” tamaşasına baxmağa gedir. Səhnəyə cırdanı yemək istəyən div gəlir. Div o qədər bədheybət formada qrimlənmiş olur ki, uşaq qorxusundan ağılıb, qışqırır, oturduğu yerdən durub qaçaraq çölə çıxır. O qədər qorxur ki, hətta bir müddət Kukla Teatrının yanından keçə də bilmir. Bir gün uşaq yenə divi yadına salıb qorxarkən anası ona, narahat olma, div kukla teatrının qarşısındakı məşin yolunu keçərkən məşin vurub və div ölüb. Beləliklə, uşağın qorxusu divlə birlikdə tamamilə “ölüb” getdi.

“Sirk” oyunu [9]. Məqsəd uşaqlarda əsəblərini idarə etməyi öyrətməkdir.

Oyunda yetkin insan sanki sirkdəymiş kimi, heyvan təlimçisi kimi uşaqlar isə öyrədilən itlər, atlar, daha sonra isə pələnglər kimi çıxış edir. Heyvanlar heyvan təlimçisini bəzən dinləmirlər, hətta pələnglər üzərinə nəriləyirlər. Onlar təlimçini dinləmək istəmirlər, lakin heyvan təlimçisi onları tabe olmağa məcbur edir. Daha sonra isə yetkinlər və uşaqlar rollarını dəyişirlər və növbə ilə təlimçi roluna girirlər.

“Rəsm müsabiqəsi” oyunu (5 yaşdan) [9]. Məqsəd nağıllarda və filmlərdə olan aqressiv personajların stereotipik qavranılmasının qarşısını almaq.

Aparıcı əvvəlcədən hər hansı bir nağıldakı aqressiv personajın ağ-qara şəklini çəkir. Uşaqlara rəssam olmaq və şəkili yaxşıya doğru dəyişməyi təklif edirlər. Bütün uşaqlara qabaqcadan hazırlanmış şəkillər verilir ki, onlar şəkillərə xoş detallar çəksinlər: yumşaq quyruq, əlvən şlyapa, yaxşı oyunaqlar və s.

“Biz gəzməyə gedirik” oyunu [5, s.14]. Məktəbəqədər və kiçik məktəbli yaş dövründə olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Uşaqlara öz fikirlərini yeritməyi yox, başqalarını inandırmağı öyrədir.

Aparıcı deyir: “Biz meşəyə gəzməyə gedirik. Hər kəs sağ tərəfində duran yoldaşına özü ilə nə götürmək lazım olduğunu desin və izah etsin ki, nə üçün məhz həmin əşya meşə gəzintisində onlara lazım olacaqdır”.

Daha sonra isə aparıcı özü hər kəsə aparmalı olacağı əşyanın adını deyir. Yaxşı olar ki, həmin əşya meşə gəzintisi üçün yaramayan əşya olsun, çünki belə olduqda oyun daha maraqlı alınacaq.

Oyunçular növbə ilə yanlarında olan qonşularına hansı əşyanı aparmaqlarını dediyi müddətdə, aparıcı kimi özü ilə götürəcəyini, kimi isə götürməyəcəyini elan edir. Oyunun qaydası belədir: əgər oyunçu yanındakı yoldaşına götürəcəyi əşyanın sadəcə adını deyirsə və nə üçün onun bu əşyanı götürməyinin səbəbini ətraflı izah edə bilmirsə, onu gəzintiyə götürmür.

Əgər oyunçu yoldaşını bu və ya digər əşyanı götürməyin nə qədər mühüm və zəruri olduğuna inandıra bilirsə və inanılmaz səbəblər fikirləşib tapırsa, müxtəlif dəlillər irəli sürsə onu həmin anda da seçmək lazımdır.

Yaxşı olar ki, iki nəfər söhbət edərkən digərləri onları dinləsin və özləri üçün nümunə götürsün. Belə olduqda, gəzintiyə getmək üçün seçilməyən şəxs nəticədə asanlıqla səhvini düzəldə biləcək.

Sonda isə aparıcı nə üçün bəzilərini aparacağıının və bəzilərini aparmayacağıının səbəblərini izah edir və “cəriməlilər” öz səhvlərini düzəldərək, digər uşaqlara qoşulub, hamısı birlikdə gəzintiyə gedirlər.

Uşaqlarla aparılan oyunlar müxtəlif formalarda olur, ən maraqlı formalarından biri də musiqili oyunlardır ki, uşaqlar mahnı oxumaqla, onların sözlərini öyrənməklə də psixi inkişafına müsbət yöndə inkişaf etdirmiş olurlar. Psixi inkişafı bağlı oyunun növündən asılı olmayaraq həm baxçalarda, həm ailə daxilində, həm də müxtəlif mərkəzlərdə yuxarıda sadalanan oyunlardan istifadə etmək mümkündür. Müasir dövrün problemlərindən biri də texnikanın inkişafı ilə bağlı olaraq uşaqlar ətraf aləmdən təcrid olunub televizor, kompüter aləminə daxil olmaqlarıdır. Uşaqlarda özünəqapanma, ünsiyyət çətinlikləri və başqa problemlər formalaşır. Bunları aradan qaldırmaq üçün milli dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi əks etdirən inkişafetdirici oyunların sayının artırılması məqsədəuyğundur.

Ədəbiyyat

1. Əmrahlı L.Ş., Rzayeva N.T. Uşaq psixologiyası. Bakı-2010
2. Freyd Z. Psixanalizlə ilkin tanışlıq/tərc. Araz Gündüz. Bakı: Qanun, 2016.
3. Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası. Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, 2008
4. Seyidov S.İ., Həmzəyev M.Ə. redaktorluğu ilə. Psixologiya. Bakı - 2007
5. Образцова Т.Н. Психологические игры для детей. Изд.: Лада, Москва, 2005
6. Norton C.C. & Norton B.E. Reaching children through play therapy an experiential approach. Denver, Colorado: The publishing cooperative – 1997
7. Robert V.Kail and John C.Cavanaugh. Human development: a life-span view, fifth edition. USA-2010

8. Striano, T., Tomasello, M., & Rochat, P. Social and object support for early symbolic play. *Developmental Science*, 4(4), 2001, p. 442-455
9. <http://www.eti-deti.ru/grup/522.html>

Summary

Psychological analyses of the childplay

Play has an important role in child's life, development. It helps people to contact with children, to enter their inner life and to understand them better. At the same time play helps children to learn the rules of the family, culture and to assume social norms that help them to act in a society. As children do not have a huge word balance, they can express their feelings and thoughts through plays. Here in the article you can find also group plays in which every person can take part. These group plays help children to overcome their inner difficulties and adjust to others.

Резюме

Психологический анализ игры с детьми

Игры играют важную роль в жизни и в развитии ребенка. Это помогает людям общаться с детьми, проникать в их внутреннюю жизнь и лучше понимать их. В то же время игра помогает детям изучать правила семьи, культуры и принимать социальные нормы, которые помогают им действовать в обществе. Поскольку у детей небольшой словарный запас, они могут выразить свои чувства и мысли через игры. В данной статье описаны также групповые игры, которые каждый может использовать. Эти групповые игры помогают детям преодолевать свои внутренние трудности и приспосабливаться к окружающим.